

KORTÁRS TÉRELMÉLETEK KÖZÉP-KELET-EURÓPAI KONTEXTUSBAN

Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH K 115870

Témavezető: Faragó László

A szakirodalom feldolgozását követően a team első fontos – nagy vitákat kiváltó – tematizáló döntése (az addigi kutatás egyik eredménye) az volt, hogy a nemzetközi és a hazai földrajzi, általában a tértudományi kutatások eredményeit *meghatározó irányzatokba sorolta*. Elsősorban ideológiai, tudományfilozófiai elkötelezettség alapján *négy koncepciónyalábot* alakítottunk ki, amelyek a tértudományokban való megjelenésük és megerősödésük alapján kronologikus sorrendet is alkotnak. Megkülönböztettük

- a pozitivistikus tértudományt, amely az empirizmus alapjain állva elsősorban kvantitatív/statisztikai tudományos módszereket alkalmaz (1950–1960-as évektől napjainkig),
- az ideológiailag elkötelezett marxista és feminista földrajzi irányzatokat (1960-as évek végétől napjainkig),
- a posztmodern kor különféle térfelfogásait (1980-as évektől napjainkig),
- és az új materialista relacionális térfelfogásokat (1990-es évektől napjainkig).

A team kutatói feltárták ezeknek az irányzatoknak az általános elméleti (pl. tudományfilozófiai) alapjait, paradigmatis kereteit és egy-egy témát mélyebben is kidolgoztak, vagy gyakorlati alkalmazással világítottak meg. Ez a logika adta meg a zárókötet (<http://hdl.handle.net/11155/1777>) szerkezetét is (lásd ennek tartalmát később).

Faragó László a témavezetés mellett alapvetően a posztmodern kor térfelfogásait kutatta, kitüntetett figyelmet szentelt a társadalomkonstruktivizmusra. Kutatásaival termékeny diskurzust generált a hazai geográfiában és a regionális tudományban. Megállapítása szerint a különféle terek, a területi léptékek az emberek és a fizikai környezet közös konstrukciói. Ismeretelméleti, tudásszociológiai megközelítésben minden téri ismeret társadalmi konstrukció. Nemzetközileg is új eredményre vezetett az autopoietikus zárt terek koncepciójának a megalkotása. A különféle térelméletek gondolatöredékeiből saját térkonceptiót is alkotott. A folyóiratcikkekben és a zárókötetben megjelent három tanulmányán kívül kutatásainak az eredményeit az MTA doktori értekezésébe is beépítette. MTA doktori értekezését 2018-ban (93,3 %) sikeresen megvédte.

Berger Viktor 2017 januárjában csatlakozott a teamhez. Feladata szociológiai térelméletek felkutatása volt. Bemutatta, hogy Rob Shields minőségileg újat hozott a térképzetek, térbeli osztályozások és megélt terek szociológiai diskurzusába azzal, hogy egyfelől szisztematikus elméletet alkotott, másfelől esettanulmányyszerű elemzéseket is nyújtott a késő modern nyugati társadalmak térbeli képzeteiről. A térbeli képzeteket, osztályozásokat nem pusztán önmagukban tematizálta, hanem a térbeli gyakorlatokkal, materiális viszonyokkal való összefüggésükben. A zárókötetben megjelent írásában az online terek néhány jellegzetes formáját értelmezte térelméleti szempontokból, elsősorban azt vizsgálta, hogy cselekvők miként konstituálják az online tereiket. Ennek rekonstruálása érdekében a mérvadó elméleti vonatkoztatási pontok, a relacionális térszociológia és a fenomenológiai hely-, illetve térkonceptió kritikai elemzését végezte el. Megállapította, hogy a *térben* élés tapasztalatát háttérbe szorítják a töredezett térmegélési formák.

Berki Márton 2016. január 1-jén csatlakozott a kutatáshoz. Feladata a kutatási tervben szereplő posztstrukturalista térelméletekhez és a cselekvőhálózat-elmélet témaköréhez kapcsolódó szakirodalom feltárása volt. Előadásaival bekapcsolódott a hazai térelméleti és a társadalmi-térbeli egyenlőtlenségekről folyó vitákba („A társadalmi és térbeli kirekesztés folyamatai városi terekben: Alternatívák és válaszlehetőségek” „Társadalmi egyenlőtlenségek városi terekben”). Előadásai Henri Lefebvre és Edward Soja térkonceptióira épültek. Két folyóirat-cikke jelent meg: az egyik tanulmány Lefebvre és Soja trialektikus térfelfogásának hazai empirikus tesztelése kérdőíves kutatás formájában, míg a másik a földrajzi lépték fogalmával foglalkozó tudományos diskurzust mutatja be, valamint a „hagyományos” (hierarchikus) lépték-értelmezés egyik lehetséges alternatívájaként szolgáló, posztstrukturalista alapokon nyugvó cselekvőhálózat-elméleti megközelítés hasznossága mellett érvel. A kutatást zárókötetben három fejezetnek volt társszerzője.

Czirfusz Márton kutatásának új tudományos eredménye, hogy a hazai szakirodalomban egyedülálló módon összefoglalta a marxizmus térbeliségről szóló elméleteit, illetve új eredményekkel gazdagította azok felhasználhatóságát a kelet-közép-európai társadalmi-térbeli viszonyokra. A marxista térelméleteken belül az egyenlőtlen fejlődés elméletének empirikus kutatásban való alkalmazhatóságát a jelenlegi magyarországi közmunka, illetve a kultúrán és kreativitáson alapuló városfejlesztés témáján demonstrálta. A kortárs térelméletek (és ezzel összefüggésben a gazdaságelméletek) közoktatásban való megjelenése mellett érvelt egy folyóiratcikkben. Egy hazai és három nemzetközi konferencián tartott tudományos előadást. A kutatás eredményeiből készült kötetbe egy önálló és egy társszerzős fejezetet írt, emellett

egy nemzetközi és egy hazai folyóiratcikkben, valamint egy nemzetközi könyvfejezetben ismertette az OTKA kutatásainak az eredményeit.

Egyed Ildikó (megszakításokkal 15 hónapot volt fél állásban az OTKA alkalmazásában) kutatásának a legfőbb hozadéka a tértermelési elmélet konkrét várospolitikai és tervezési kérdésekre való alkalmazása, a városi tér modernista és posztmodern megközelítéseinek ötvözése. Legjelentősebb outputja az OTKA témájához illeszkedő, a pályázatban vállalt PhD-dolgozat megírása és sikeres megvédése volt. A zárókötetbe két tanulmányt írt, amelyek a francia neomarxista és a posztstrukturalista térelmélettel foglalkoznak. A kutatásinak eredményeit egy nemzetközi folyóiratcikkben is közreadta és két jelentős külföldi konferencián is előadta (Kolozsvar RSA, Lisszabon AESOP).

Fabók Márton (2017 márciusától 13 hónapot töltött félállásban az OTKA alkalmazásában) kutatómunkája során feltérképezte az új materialista és relacionális térfelfogások elméleti irodalmát, és ezzel összhangban empirikusan tanulmányozta az áramellátás hazai történetét. Elméleti kutatása során arra a következtetésre jutott, hogy a posztmodern térelméletek kritikájaként és továbbgondolásaként egy új tágabb megközelítés van kialakulóban. Ebben az elméleti keretben a térbeliség az assemblage-gondokodás és a cselekvőhálózat-elmélet újszerű szemüvegen keresztül jelenik meg. Az új elméletek kulcsfogalmai a relationalitás, a fizikai materialitás és a performativitás. Empirikus kutatása során a materiális infrastruktúra és a társadalmi térbeliség összefonódásait mutatta be a hazai áramellátás átalakulásai során. Következtetése szerint az áramellátás infrastuktúrájának átalakulásai szorososan kapcsolódnak a térbeliség négy fő dimenziójának – nevezetesen a területiségnek, a földrajzi helyeknek, a léptékeknek és a hálózatoknak – a változásaival. Kutatásának eredményeit a könyv két tanulmányán túl két nyilvános előadás során is megosztotta.

Ginelli Zoltán (6 hónapig volt tudományos segédmunkatársként teljes állásban az OTKA alkalmazásában) kutatásainak három fő iránya volt: (1) Összehasonlító vizsgálatot végzett a magyar, a kelet-európai és a nemzetközi tértudományok fejlődési útjairól, továbbá azt vizsgálta, hogy a hidegháborús tudásviszonyok hogyan határozták meg a magyar tértudományok rendszerváltás utáni fejlődését. (2) A globális fejlődés térkonceptióinak és a posztkoloniális és világrendszer-elemzési térkonceptióknak vizsgálata Magyarországon. Esettanulmányként a magyar-ghánai külpolitikai viszonyokat és az MTA Afro-Ázsiai Kutatóközpont szerepét dolgozta fel. (3) A magyar tudományban teljesen újnak számít a tudásföldrajz irányzatainak elméleti áttekintése és gyakorlati példákkal való bemutatása. A

kutatási projekt keretében három könyvfejezet és három folyóiratcikket írt, hat előadást tartott, kidolgozott 1 kurzustematikát és véglegesítette a PhD disszertációját.

Tagai Gergely az abszolút tér koncepciója és a pozitivista ismeretelmélet kapcsolódásait és jelenkori társadalomtudományokban való megjelenésüket vizsgálta. A filozófiai gondolkodásban hosszú idő óta jelenlévő abszolút tér ideája változó tartalommal töltődött fel az elmúlt évszázadok során. A koncepciót Isaac Newton természetfilozófiai rendszerének középpontjába helyezte, így az elmélet a világ működéséről alkotott modern felfogások egyik kiindulópontjává vált. A koncepció a 20. században fejlődő társadalomtudományokkal érintkezve a társadalmi jelenségek működésének magyarázatában is helyet kapott, és bizonyos formában a mai napig továbbél, például a pozitivista társadalomtudományi hagyományok ténfelfogásában. Egy nemzetközi fórumon számolt be eredményeiről és egy tanulmányt írt zárókötetben.

Timár Judit kutatása a projekt második blokkjához kapcsolódott. Egyrészt a marxista térelméletek szerepét vizsgálta az egyenlőtlen fejlődés marxista földrajzi értelmezéseiben, másrészt a térről szóló diskurzusok segítségével elemezte a feminista és a marxista földrajz kapcsolatát. Amellett, hogy a projekt kettős célja (a hazai tértudományi diskurzus megújítása és a közép-kelet-európai nézőpont integrálása a nemzetközi vitákba) elméleti kutatásának irányt szabott, analitikai keretül is szolgált saját eredményeinek az interpretálásához. Egy konferencia-előadásban és egy folyóiratcikkből egyfelől kifejtette, hogy az egyenlőtlen fejlődés marxista földrajzi elméleteinek magyarországi alkalmazását az abszolút tér koncepciójának dominanciája jelentős részben akadályozza. Másfelől arra is felhívta a figyelmet, hogy a „tér konstrukciója” beszédmódban a nemzetközi szakirodalomban is nagyon gyakran a tér diszkurzív konstrukciójára szűkített jelentés fogalmazódik meg, miközben a tér ilyen értelemben használt konstrukciója is a tértermelés szinonimájaként jelenik meg, ellentmondásba kerülve ezzel a Lefebvre-i koncepció jóval összetettebb térértelmezésével. A kolozsvári RSA konferencián Timár nemcsak azt elemezte, hogy a marxista tértermelési elmélet hogyan segít jobban megérteni olyan egyenlőtlenségeket, amelyeket pl. a magyarországi szuburbanizáció hoz létre. Arra is rámutatott, hogy a ruralitás Kelet-Közép-Európában oly fontos problémáinak bekapcsolása olyan nyugati marxista koncepciók, mint a „városhoz való jog” nemzetközi vitájába, miben gazdagíthatja magukat az eredeti elméleteket. Végül egy készülő akadémiai doktori disszertáció egy fejezetének kéziratosa változatában, majd az ebből készült könyvfejezetben a térről való gondolkodás feminista földrajzhoz kötődő jellemzőiből emelt ki néhányat. Alapvetően olyanokat, melyeket

a marxista földrajzhoz fűződő viszony inspirált. Mivel a kelet-közép-európai régióban még nem születtek feminista szemléletű térelméleti munkák, a feltárt nyugati tapasztalatok tanulságait az „itteni” helyi viszonyokba ágyazottan, azaz az alkalmazási lehetőségeket számba véve gondolta végig.

Varró Krisztina kutatómunkája arra irányult, hogy a magyar tértudományi diskurzus elmúlt másfél évtizedének főbb filozófiai gyökerű vitapontjait áttekintse, azokat a hasonló fókuszú, nyugati viták tükrében rendszerezze, illetve arra, hogy javaslatot tegyen az eszmecsere gyümölcsözőbbé tételére. Rámutat a divergens (különösen a realista és a nem realista) térfelfogások közötti dialógus nehézségeire és a nagyobb filozófiai tudatosság szükségességére. Úgy érvel továbbá, hogy az eddiginél gyümölcsözőbb eszmecseréhez az eltérő megközelítésekkel dolgozó kutatók részéről nagyobb nyitottságra van szükség. Ez elősegíti a mélyebb (ön)reflexiót, valamint annak felismerését, hogy az egyes megközelítések meglátásai hogyan egészíthetik ki egymást. Eredményeit a *Tér és Társadalom* folyóiratban, valamint a zárókötetben írt tanulmányában foglalta össze.

(*Uszkai Andrea* két hónapig volt az OTKA-n alkalmazásban, majd más területen állást kapott és a továbbiakban nem vett részt a kutatásban.)

Jelentős közös eredményként értékeljük, hogy az RSA Central & Eastern Europe konferencián „Contemporary Theories of Spaces and Spatiality and their Application in Practice” címmel *két önálló szekciót hirdethettünk* (a szekció vezetői Faragó László és Timár Judit voltak), ahol külföldiek részvétele mellett *heten tartottunk előadást* (Berki Márton, Czirfusz Márton, Egyed Ildikó, Fabók Márton, Faragó László, Tagai Gergely, Timár Judit) az OTKA kutatásainkból, így azokat a nemzetközi viszonylatban is megvitathattuk. A szekcióinkon sokan voltak, többen hozzászóltak és az eredményességét a plenáris ülésen is méltatták. (http://www.regionalstudies.org/uploads/draft_programme_1008.pdf)

A kutatásunk legfőbb outputja a 31,5 íves, 1 + 19 fejezetes (474 oldal, 1 265 515 leütés) kötetünk. Ebben összegeztük az elvégzett kutatásainkat. A vállalkozásunk iránti érdeklődést mutatja és a zárókötet súlyát növeli, hogy a magyar regionális tudomány két jelentős személyisége (Prof. Varga Attila, DSc.; Prof. Dusek Tamás) is írt egy-egy tanulmányt a kötetbe, és bevontunk még a téma iránt érdeklődő posztdoktorokat (Jelinek Csaba, Lendvay Márton, Tolnai Gábor) és egy doktoranduszt (Sági Mirjam) is. Ezzel még komplexebb lett a kutatásunk eredménye. Egyéb forrásaink megtakarításából sikerült a Dialóg Campus Kiadónál megjelentetni a kéziratunkat. E könyv Magyarországon hiánypótló, a kutatásokban és a felsőfokú oktatásban tananyagként is jól hasznosítható. Nem ismertetjük részletesen

könyvünk tartalmát, mert a kézirat nyilvánosan hozzáférhető (<http://hdl.handle.net/11155/1777>) és könyv formájában is olvasható. A tartalomjegyzéke a következő:

Bevezetés *Faragó László*

I. POZITIVISZTIKUS TÉRTUDOMÁNY: EMPIRIZMUS ÉS A Kvantitatív/STATISZTIKAI Tudományos Módszerek

1. Az abszolút tér ideájának filozófiai gyökerei és hatása a kortárs tértudományokra
Tagai Gergely
2. Térbeli forradalmak: A „kvantitatív forradalom” és a pozitivista térelméletek.
Ginelli Zoltán
3. A „kvantitatív forradalom” Magyarországon
Ginelli Zoltán
4. A tudományos magyarázat problémája a területi kutatásokban.
Dusek Tamás
5. Földrajzi, makro és regionális gazdasági hatáselemző modellezés
Varga Attila

II. MARXISTA ÉS FEMINISTA FÖLDRAJZI IRÁNYZATOK

6. Marxista nézetek a térről és térbeliségről
Czirfusz Márton, Jelinek Csaba, Berki Márton
7. A tértermelés neomarxista kritikája: A technokrata térreprezentációktól a lefebvre-i városhoz való jog instrumentalizációjáig
Egyed Ildikó
8. A feminista és a marxista földrajz kapcsolata: Összekötő és elválasztó diskurzusok a térről
Timár Judit
9. Test és tér: Patriarchális viszonyok újratermelése városi köztereken
Sági Mirjam
10. Az egyenlőtlen fejlődés a magyarországi közmunka példáján
Czirfusz Márton

III. A POSZTMODERN KOR TÉRFELFOGÁSAI

11. „Posztista” terek

Faragó László

12. Fókuszban a terek „politikai eredete”: A diskurzuselméleti megközelítés hozadéka a térrel kapcsolatos kutatások számára

Varró Krisztina

13. A tér és a hatalom anti-esszencialista koncepciója: Foucault és a neomarxista, posztstrukturalista kritikák

Egyed Ildikó

14. Online terek fenomenológiája. Adalékok a (késő) modern tértapasztalatok értelmezéséhez

Berger Viktor

15. A tér semmi és minden

Faragó László

IV. ÚJ MATERIALISTA RELACIONÁLIS TÉRFELFOGÁSOK

16. Új materialista relacionális térelméletek: A reprezentáción túl, a szövevények hálójában

Fabók Márton, Berki Márton

17. A középső-ferencvárosi vízparti funkcionális átalakulásának cselekvőhálózat-elméleti vizsgálata

Berki Márton, Tolnai Gábor

18. Az assemblage gondolkör: elmélet és gyakorlat a medgyesegyházi dinnyetermesztés példáján.

Lendvay Márton

19. Matriális infrastruktúrák és társadalmi térbeliség: A hazai áramellátás átalakulásai

Fabók Márton

Kutatási eredményeinket folyamatosan disszemináltuk, illetve megvitattuk általunk szervezett vitákon és konferenciákon is. Az általunk szervezett workshopokra, részanyagok vitájára külső szakembereket is meghívtunk. A kolozsvári RSA konferencián megtartott hét nagyszerű előadáson kívül néhány további (előadások NKFIH hivatkozással):

Berki Márton (2016): A társadalmi és térbeli kirekesztés folyamatai városi terekben: Alternatívák és válaszlehetőségek. Vitaindító előadás az MTA KRTK RKI társadalmi-térbeli egyenlőtlenségeket kutató horizontális műhelyének „Társadalmi egyenlőtlenségek városi terekben” című panelkonferenciáján. Budapest, 2016.02.29.

<http://www.krtk.mta.hu/esemenyek/?year=2016&month=02&day=29>

Egyed Ildikó (2017): Urban revitalisation and the role of urban projects in cities marked by the heritage of voluntaristic planning”, AESOP kongresszus Lisszabon, 2017. július 10-14.

Faragó László (2015): Tér: semmi és minden. „A társadalmi-térbeli egyenlőtlenségeket kutató horizontális műhely panelkonferenciáján” Békéscsaba 2015.11.05.

Faragó László (2015) Centrumra és perifériára osztott Európa. Közép-Kelet-Európa esélyei. MRTT Vándorgyűlés, Eger, 2015 november 19–20.

Faragó László (2015): Az EU területi politikájának változásai: megváltozott területi fókuszok és kelet-közép-európai érdekek. Doktori Iskolák Nyitókonferenciája. Győr, 2015 szeptember 18.

Faragó László (2017): Várostervezés. Fiatal Regionalisták X. Konferenciája. Győr, 2017. június 16.

Faragó László (2018): A magyar gazdasági növekedés térbeli korlátai: helyzetkép és alapvető dilemmák. Hozzászólás. MTA IX osztály szakbizottságai által szervezett konferencia. Budapest 2018. május 29. MTA Székház.

Ginelli Zoltán (2018): Historical geographies of the “quantitative revolution”: Towards a transnational history of central place theory. 17th International Conference of Historical Geographers – Varsó. Szekció: Global histories of geography 1930–1990. 2018.07.15–20. <http://ichg2018.uw.edu.pl/programme>

Ginelli Zoltán (2018): The Ghana job: Opening Hungary to the “developing world” 17th International Conference of Historical Geographers, 2018.07.15–20. Varsó. <http://ichg2018.uw.edu.pl/posters-sessions-and-competition>

Ginelli Zoltán (2018): A tudományos tudás földrajza és tudományunk eurocentrikussága Tudománykommunikáció konferencia a Tud.Com tudománykommunikációs kutatócsoport szervezésében, BCE Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet – Budapest. 2018.05.11. <https://kritikaifoldrajz.hu/2018/05/17/tudomanykommunikacio-konferencia>

Ginelli Zoltán: The “Ghana job”: Opening socialist Hungary to the Third World Department of Sociology, Rutgers, The State University of New Jersey – New Brunswick. 2018.04.17

<https://kritikaifoldrajz.hu/2018/02/24/the-ghana-job-opening-socialist-hungary-to-the-developing-world>

Ginelli Zoltán (2018) Historical geographies of the “quantitative revolution”: Towards a transnational history of central place theory. Annual Meeting of the Association of American Geographers, New Orleans, 2018.04.10-14. <https://aag.secure-abstracts.com/AAG%20Annual%20Meeting%202018/abstracts-gallery/12906>

Ginelli Zoltán (2018): The Ghana job: Opening socialist Hungary to the “developing world”. Annual Meeting of the Association of American Geographers, Political Geography Specialty Group Pre-Conference, New Orleans, 2018.04.09.

Timár Judit (2015): Az egyenlőtlen térbeli fejlődés mint elmélet – vitaindító előadás „Az Egyenlőtlen térbeli fejlődés – térelméletek” panelban „A társadalmi-térbeli egyenlőtlenségeket kutató horizontális műhely panelkonferenciáján” Békéscsaba 2015.11.05.